

Научна статья
УДК 821.512.31
DOI 10.18101/3033-1310-2024-2-41-46

Б. Д. АБИДУЕВАЙ ЗОХЁОЛНУУДАЙ УРАН АРГАНУУДЫГ ҮЗЭХЭ ТУХАЙ

© **Бадмацыренова Цырен-Долгор Бадмаевна**
багша, филологийн эрдэмэй кандидат,
Буряад Уласай үндэһэтэнэй нэгэдэхи лицей-интернат
Росси, 670034, Улаан-Үдэ хото, Чертенковой үйлсэ, 30
dolgor72@mail.ru

Аннотаци. Энэ статья соо Б. Абидуевай шүлэглэмэл зохёолнуудай уран аргуудыг үзэн хараха зорилго табигданхай. Бавасан Абидуев богони наһатай байбашье, ургажа ябаа үхибүүдтэ зорюулжа олохон зохёолнуудыг бүтээһэн түүхэтэй. Тэрэнэй зохёолнууд соо нэшхэл, уялга, нэрэ хүндэ, хүсэл гэхэн хүнэй сэдхэлэй эгээл үнэтэй зүйлнүүд тодорхойгоор харуулагдаһан байдаг. Тиимын тула хургуулийн үхибүүдэй үзэлгэдэ тааруу гээд бодогдоно. Б. Д. Абидуев шүлэг болон үльгэрнүүд соогоо уран аргуудыг элбэгээр хэрэглэһэн байна. Тэдэ уран аргууд сооһоо эпитет, метафора, олицетворени, синонимуудай хэрэглэл шэнжэлэн харуулагдаһан байха. Уран аргууд лирическэ болон эпическэ аргуудай тухайлмаар удха эли тодо болгоно. Тиихэдэ шүлэглэмэл зохёолнуудай анализ хэхэ Т. М. Дугаржаповагай арга зүй хэрэглэгдэһэн байна. Б. Д. Абидуев уранаар, тааруугаар байгаали зурагладаг байһаниинь харуулагдаа. Түрүүшын литературна үльгэрнүүдыг зохёон уран зохёолшо болоно. Тиихэдэ үльгэршэдэй түүрэхэ маяг, тэдэнэй үльгэрөө зохёохо ёһо алдангүй үндэһэн болгон бүтээһэн байха. Дүнгүүд. Б. Д. Абидуевай шүлэглэмэл зохёолнууд соо эпитет, метафора, олицетворени, синонимууд элбэгээр хэрэглээтэй. Хэрэглэһэн авторай поэтическэ хэлэнэй баян, уран нугархай, хурса байһыг харуулна.

Шухала үгэнүүд: Б. Д. Абидуев, шүлэглэмэл зохёолнууд, лирическэ болон эпическэ дүрэнүүд, уран аргууд, литературна үльгэрнүүд.

Для цитирования

Бадмацыренова Ц.-Д. Б. Б. Д. Абидуевай зохёолнуудай уран аргуудыг үзэхэ тухай // Буряад хэлэн болон уран зохёол хургуулида. 2024. Дугаар 2. Н. 41–46.

Оролто. Б. Д. Абидуевай шүлэг болон үльгэрнүүд үхибүүдтэ зорюулжа бэшэһэн уран зохёолнуудай жасада оронхой гэжэ булганда мэдээжэ. Үхибүүдтэ бэшэдэг байһан уран үгын гуурһатай Х. Намсараев, Б. Базарон, Ш. Нимбуев, Ч. Цыдендамбаев, Ц.-Б. Бадмаевай зохёолнуудтай зэргэ Б. Абидуевай зохёолнууд ургажа ябаһан үхибүүдтэ оршон тойрониинь аргуудаар харуулагдаа, тэрэнэй үзэсхэлэн болон баялигыг зүрхэ сэдхэлээрнь ойлгуулха зорилготойгоор бэшэгдэһэн гэхэдэ алдуу болохогүй. Үшөө тиихэдэ үхибүүдтэ зорюулаатай зохёолнуудай уялга тухай хэлэхэ болоо хаа, тэдэнэй үүргэ «развить детскую фантазию, способствовать творческим поискам, приучить ребят самостоятельно мыслить» байһан гэжэ В. Д. Жапов тэмдэглэһэн байна [5, с. 10].

Б. Д. Абидуевыг буряад уран зохёолой үндэһэ хуури табигшадай нэгэн гэдэг. Тэрэ өөрөө бэлигтэй поэт байхаһаа үшөө оршуулагша болон сурбалжалагша байһан. Б. Абидуевай бэшэһэн шүлэг болон үльгэрнүүд гансашье гүнзэги

удхаараа, шэнэ түхэл янзаараа сэнтэй бэшэ, тиихэдэ уран хэлээрээ илгардаг байха.

Ургажа ябаһан залуу наһатайшуулда Бавасан Доржиевич Абидуев хандахадаа, арадайнгаа ёһо заншал алдангүй, арбан хара нүгэл үйлэдэнгүй, бэе бээдээ найнаар хандажа, хүн нэрээ наринаар сахижа, аза жаргалтай, амгалан тайбан нуухыень урыалһан байдаг. Тиимэһээл тэрэнэй зохёолнууд соо хүнэй *һэшхэл, уялга, нэрэ хүндэ, хүсэл* гэхэн эгээл үнэтэй зүйлнүүд болгон тодорхойгоор харуулагдаһан байха.

Уран зохёолшын бүтээлнүүд эгээл эдэ талаараа һурагшадта һайшаалтай байха, тэдэнэй зүрхэ сэдхэл хүдэлгэхэ гэхэн һанаа бодол Б. Абидуевай зохёолнуудай гүн удха тэдэндэ элирүүлэн харуулха гэшэ шухала гээд бодогдоно.

Һургуулиин үхибүүдые уран зохёолшын үльгэр болон шүлэгүүдтэй танилсуулхадаа, тэдэнэй түрэл хэлэнэй һонор, уран аялгатай байһаниинь тодоруулагдаһа. Поэт түрэл хэлэнэйнгээ үгэнүүдые нарибшалан шэлэжэ, уранаар тааруулжа, хүнэй ухаан зүрхэндэ хадуугдама шүлэгүүдые зохёогоо гээд ойлгуулхада хүмүүжүүлхы удхатай.

Уран зохёолой гүн удха ойлгуулхада тааруу олон ондоо аргууд бии гэжэ мэдээжэ. Тэрэ тоодо зохёолой уран аргууд дээрэ ажал эдэбхитэйдэ тоологдодог байха.

Гол хуби. *Б. Д. Абидуевай шүлэг болон үльгэрэй уран аргууд тухай*

Уран зохёолой хэлэнэй баялиг болон, тэрэниие шэмэглэдэг олон уран аргуудай нэгэн **эпитет** болоно. Бурядай эрдэмтэн Л. Д. Шагдаров түрэл хэлээ функциональна-стилистическэ талаһаан тодоруулһан эпитет тухай тусхай тэмдэглэһэн. Эпитет хадаа алибаа юумэ гү, али үйлэ уран һайханай талаар тодорхойлходоо, хэлэгдэжэ байһан юумэ гү, али үйлэ уншагшын һанаа бодолдо харагдажа байһан мэтэ эли тодо дүрэ болгодог, уран зохёолшын юумэ гү, али үйлэ зураглахада тунһатай арга гэшэ гэжэ тодоруулһан байха. [6, с. 300]. Эпитет гэжэ уран арга юумэнэй онсо шэнжые ондоо юумэнэй шанар тэмдэгээр тодо болгон нэрлэһэн үгэ болоно гэжэ тодорхойлол байха.

Б. Д. Абидуевай шүлэгүүд соо эпитет элбэгээр хэрэглээтэй байха.

Толи һайхан улаан наран

Туяа гэрэлээ түхөөн сасаржа,

Үбэлэй нэмэргэ сагаан саһые

Эрэн соохор болгожо ябана [1, «Хабарай тэмдэг», с. 44].

Энэ шүлэгэй нэгэ бадаг соо *толи һайхан улаан, сагаан, эрэн соохор* гэжэ эпитедүүд байна. Нарые гэрэлтэмэ улаан дүрэтэй болгожо харуулна, сагаан саһые соохор эрэн болгожо, хабарай тэмдэг оруулна.

Б. Абидуевай «Сонхоор малайһан нара» гэжэ шүлэг һурагшадые буряад уран зохёолдо пейзаж яажа харуулагдаһатай танилсуулангаа, эпитет гэжэ уран аргатай оруулдаг заншалта зохёол байһан гэжэ мэдээжэ. Энэ зохёол үнэхөөрөө һарын тусхай образ гаргаһан эпитедүүдтэй. Һарын дүрэ *‘тарган шалхагар шарай’, ‘хүлдэһэн хүйтэн бэе’, ‘шаргал’, ‘малагар’* гэжэ тодорхойлогдоно, тэрэ *‘номхон нойрсоо хада’, ‘нэлэнхы сайгаа тала’* манажа байһаар зураглагдана [1, н. 102].

Борохон һаарал булжамуур

Дээшээ дэгдэн жэргэнэ,

Шонтогор хушуу согсохи

Шомшорон байжа шашана.

Зүүн урда харьдагай

Зузаан үндэр уулаһаа

Ургажа хөөрэнэн шэнжэтэй

Үүрэй туяа толотоно [1, «Үүр», н. 97].

Энэ шүлэг соо үглөөнэй пейзаж харуулаатай. Поэт үүр сайжа, наранай гараха үеые булжамуур, согсохи шубуудай дүрэнүүдээр, үндэр хадын саанаһаа гаража байһан наранай толонуудаар зураглана. Зураглахандаа, шубуухайнуудыг эпитетүүдээр тодорхойлно, гаража байһан наран баһал тодорхойлогдоно.

Эндэ поэт *улаан* гэнэн эпитеттэ нэмэри *хурин*, *сэбэрхэн* гэнэн хоёр эпитет хэрэглэнэ, тэрэ хэрэглэлгэ залуу наһанай охито хаһа, залуу хоёрой сэбэр найхан дуран гээшыг зураглаханда туһална.

Ажал байдалаа шэнэдхэн ябаһан,

Уужам үргэн таряа хэһэн

Хатуу хүсэтэ хамтын ажалшад

Жэгүүртэ машина ябуулжа эхилбэ.

Далай ехэ таряалангай дунда

Далита ехэ машинанууд гаража,

Олон кохозник — *баатар* нүхэд

Ургасын үреыг эдлэжэ байна [1, «Алтан далай», н. 93]

Б. Абидуевай зохёолнууд соо **метафоранууд** хэрэглэгдэжэ, дамжуулһан һанал бодолынь уран гоё, хурсаар харуулагдаһан байна. Метафора гээшэ поэдүүдэй зохёохы хэрэгтэ аргагүй туһатай уран арга юм гэжэ Т. М. Дугаржапова тэмдэглэхэдээ, энэ уран аргын хүсөөр бэе бэеһэн холо байдаг юмэн гү, али үзэгдэл хоорондо адли зүйл оложо, тусхай образ гаргадаг гэжэ онсолно [4, н. 103].

Уужам дайдада халюурһан

Арбай таряан *нахалшаг*

Арюун шинии туяа доро

Ажалаа бэхижүүлэн ябанаб даа.

<...>

Одото орденой шэнжэтэй

Онсо найхан бэшени

Хүхэ сэнхир огторгойн

Хүхэн дээрэнэ ялбуулна [1, «Наранай туяа», н. 78].

Автор энэ шүлэг соогоо *арбай таряан* гэжэ холбоо үгэ нахалтай жэшүүлэн харан метафора хэрэглэнэ, саашань таряанай дүрсэ *одото ордентой* жэшүүлэн байна. «Алтан далай» гэжэ шүлэгын метафора хэрэглэлгын жэшээ болоно. Таряанай ургажа байһыг далайтай сасуулжа харуулна. Энэ шүлэг уншагшад таряанай уужам үргэн тала дайда эзэлээд, намарай үедэ найнаар ургаад, эдэшээд, һалхинда далайн долгинууд шэнги найгажа байһыг ханаандаа тухайлһан байдаг. Үнэхөөрөө далай шэнгээр харагдадаг ха юм.

Авторай таряан тухай бэшэн шүлэгүүдыг анхарханда, тэрэ шүлэгһөө шүлэгтэ таряанай хоолос 'нахалтай' жэшэн хараһан байна: «шүрбэгэр нахалаа шүрбылгэн» (Таряалан, н. 92), «Шүрбэгэр нахалаа хурсадхан эмэрижэ, Жэгдэхэн

тэгшэ зэргэлэн зогсоно» (Алтан далай, н. 93), «Арбай таряан һахалшаг» [1, «Наранай туяа», н. 78].

Олицетворени гэжэ уран арга зураглажа байһан юумэн гү, али амитан, үзэгдэлнүүдтэ хүнэй шэнжэ оруулһан арга гээшэ. Буряад арад анханһаан өөрыгөө байгаалиһаа илгангүй, байгаали соо харадаг байһан тула, оршон тойроной үзэгдэлнүүдые амидыруулһан мэтэ халхин үлээнэ, наран гарана, саһан ороно гэжэ харуулдаг байһан байна.

Олицетворени хэрэглэжэ, поэт онсо образ бии болгоно. Б. Абидуев энэ нэрлэгдэһэн уран арга хэрэглэжэ, шүлэгүүдээ найруулхадаа, байгаалин үзэгдэлнүүдтэ ами оруулан, тэдэниие зураглана. «Алтан далай» гэжэ шүлэгын харахада, тэрээн соо таряанай дүрэ үйлэдэхэ аргатай болоһоор, хүнэй шанар шэнжэ харуулһаар зураглаатай байна. Энэ шүлэг соо *‘эльбүүлэн найгажа’, ‘зэргэлэн жагсажа’, ‘доошоо хаража’, ‘нахилзан, дохилзон дуулажа байна’* гэхэн олицетворени харуулһан үгэнүүд автарай таряе зураглахадань, ургажа байһан таряанай дүрэ уран гоё, эли тодо болгоно, уншажа байхадаа таряалангай хажууда байгаад үнэн дээрээ хаража байһан мэтэ уншагша тухайлна. Энэл шүлэг соогоо Б. Абидуев наранай туяе *‘үбсүүн дээрэ яларна’* гэхэн олицетворенин хүсөөр зураглана [1, «Алтан далай», н. 93].

«Таряалан» гэжэ шүлэг соо олицетворенин хэрэглэл элирүүлэгдэнэ. Намарай сагай байгаалин үзэгдэлнүүд уран гоёор харуулагдана: *‘хаба бууража’, ‘һэрюун ерэбэ’, ‘шүүдэр унажа’* [1, «Таряалан», н. 92]. «Үлэнтэ» гэжэ шүлэг соогоо автор баһал байгаали зураглана, тийхэдэ нарһан ба хуһан хоёрой дүрэ гаргахадань, *‘һэбишэндэ ганхана’, ‘дайдаяа гоёоно’* гэжэ олицетворенинүүдые хэрэглэнэ [1, «Үлэнтэ», н. 100].

Б. Д. Абидуев байгаалин үзэгдэл, имагтал намар болон хабарай шарай аргагүй уран хурса образуудаар харуулаа гэхэдэ алдуу болохогүй, тийхэдэ элбэгээр эпитет, метафора, олицетворени гэжэ уран аргуудые хэрэглэһэн, шүлэглэмэл зохёолнуудаа уран гоё, баян, хурса хэлэтэй болгоһон байна.

Адли удхатай үгэнүүдые синонимууд гэдэг гэжэ буланда мэдээжэ. Т. М. Дугаржаповагай тэмдэглэһээр, синонимууд, синонимическэ зэргэ хэрэглэн авторнууд поэтическэ образуудые зохёодог байна [4, с. 124]. Жэшээлбэл, «хүсэтэй, шадалтай, шандаһатай, шүрбэһэтэй» гэжэ синонимическэ зэргын үгэнүүдээр *‘физически сильный’* гэхэн ойлгосо харуулагдахаар байна.

Б. Абидуев шүлэглэмэл зохёолнууд соогоо синонимуудай зэргэ хэрэглэжэ уран аргуудые харуулһан байна. «Хабарай үдэшэ» гэжэ шүлэг соо *одо мүшэдүүд* гэжэ синонимическэ дабталгатай байна. Тэдэ одо мүшэд *баяртай, согтой, бишыхан, баахан, хөөрхэн* гэхэн эпитедүүдэй синонимическэ зэргээр зураглагдана, үшөө одо мүшэдэй «үйлэ хэрэгын» синонимическэ олицетворени харуулһан үгэнүүдээр элирүүлэгдэе: *урилдан, мүрысэн, гарасагаан, сабишалдан.*

Сахюур шулуун дэбисхэртэй

Сахилгаан тохой тойрожо,

Салгидаа һайхан урадхалаар

Ёлонго татаһан Үдэмнай [1, «Үдэ», н. 96].

Үдэ голоо магтан хэлэхэдэ, автор *‘салгидаа һайхан урадхалтай’, ‘һолонго татаһан’* гэжэ үгэнүүдые синонимууд болгон тус мүрэниие зураглана. Иимэ синонимуудые саг зуурын гү, али окказиональна синонимууд гэдэг.

Уһа мүрэн урдажа байба,

Саг жэл үнгэржэ байба,

Саһа бороон орожо байба [3, «Шаалай Шаанай хоёр», н.13].

«Шаалай Шаанай хоёр» гэжэ үльгэрэйнгөө угталгын хуби соо айлай ажана амидарал харуулхадаа, байгаалише хубилангүй, оршон тойрон тэрэл зандаа гэжэ харуулна. Тиихэдээ 'уһа мүрэн', 'саг жэл', 'саһа бороон' гэжэ адли удхатай үгэнүүдые суг хэрэглэжэ, хошоо болгон дэлхэй байдал зураглана.

«Эрээн гүрөөһэ эмээллэгшэ» гэжэ үльгэр соонь синонимууд элбэгээр хэрэглээтэй байха. Нэрлэбэл, *эмээллэн, боожолон, хазаарлан, талада — губида, хадые — уулые, уһа — далай, тогтоожо — үгы болгожо, үлээн турьян, уруудан, үгсэн, һөөм — төө, нарьяа, шууяа, эриэ хүсэ, эмтэй домтой, халиба, талимба* г. м. Синонимуудай хэрэглэлгэ зураглал хурса, эли тодо, уран болгоно.

Тэрэ энэ арьяатаниие

Тэһэ мүргэжэ аладаг,

Тэнсэшгүйхэн хүсэтэй

Тэхэ Бабана гээшэб.

Бартахи шоно арьяатаниие

Бала мүргэжэ аладаг,

Баатар ехэ зоригтой

Бабана тэхэ гээшэб! — гэбэ [2, «Тэхэ Бабанын түүхэ», н.12].

Үльгэрэй багахан хэһэг абаад харахада, синонимууд элбэгээр хэрэглээтэй: *тэрэ энэ — бартахи шоно, тэнсэшгүйхэн — баатар ехэ, хүсэтэй — зоригтой, тэһэ — бала, Тэхэ Бабана — Бабана тэхэ*. Авторай синонимуудыг хэрэглэһэн энэ ушар тус уран арга хэрэглэлгэ толгой холболготой тааруу гэжэ харуулна. Тиихэдээ буряад шүлэглэмэл зохёол байгуулгын заншалта ёһо тодоруулна. Баһа Б. Д. Абидуевтай үльгэршэдэй үльгэрөө түүрээхэ маяг түхэл баримталһыг гэршэлнэ.

Тобшолол

1. Б. Д. Абидуевтай шүлэглэмэл зохёолнуудай ехэнхинь үхибүүдтэ гэжэ зохёогдоһон байна. Зохёолнуудын өөрын хүмүүжүүлхэ, хургаха үүргэнүүдтэй.

2. Б. Д. Абидуевтай зохёолнуудтай үхибүүдые танилсуулхадаа, уран зохёолой байгуулалтада нүлөөлдэг уран аргуудыг элирүүлжэ, тэдэнэй үүргэ гаргуулжа хургахада аргагүй тааруу.

3. Автор буряад хэлэндэ заншалта болоһон эпитетүүдые, олицетворени, метафора, синонимуудыг тон зохидоор, тааруугаар, шадамараар шүлэглэмэл зохёолнууд соогоо хэрэглэһэн байна. Тэрээнһээ гадуур онсолхо болоо һаа, Б. Д. Абидуев шүлэгүүд соогоо зэргэлһэн ба үргэлжэ толгой холболго, тиихэдэ толгой холболгоһоо гадна үгын һүүл холболго хэрэглэһэн байха.

4. Уран аргуудай хүсөөр Б.Д. Абидуевтай шүлэглэмэл зохёолнуудай хэлэн ехэ хурса, эли тодо, баян нугархай болон тодорно.

Литература

1. Абидуев Б. Д. Шүлэглэмэл зохёолнууд / Ч. Цыдендамбаев согсолон суглуулба. Улаан-Үдэ: Буряад-Монголой номой хэблэл, 1956. 162 н.

2. Абидуев Б. Д. Тэхэ Бабанын түүхэ. Онтохонууд. Улаан-Үдэ: Буряадай номой хэблэл, 1989. 48 н.

3. Абидуев Б. Шаалай Шаанай хоёр. Улаан-Үдэ: Буряад үнэн, 1999. 68 н.

4. Дугаржапова Т. М. Поэтика Дондока Улзытуева. Улан-Удэ: Бурят. кн. изд-во, 2001. 188 с. Текст: непосредственный.

5. Жапов В. Д. Бурятская детская литература на современном этапе (1970–1980-е годы). Улан-Удэ: Изд-во БНЦ СО РАН, 1994. 98 с. Текст: непосредственный.

6. Шагдаров Л. Д. Функционально-стилистическая дифференциация бурятского литературного языка. Улан-Удэ: Бурят. кн. изд-во, 1974. 348 с. Текст: непосредственный.

2024 оной майн 12-то статья редакцида ороо; 2024 оной майн 20-до зүбшөөл гараа; 2024 оной майн 30-да хэблэлдэ ороо.

ON THE ARTISTIC TECHNIQUES IN B. D. ABIDUEV'S WORKS

Tsyren-Dolgor B. Badmatsyrenova

Cand. Sci. (Phil.), Teacher,

Buryat Republic National Boarding School

30 Chertenkova St., 670034 Ulan-Ude, Russia

dolgor72@mail.ru

Abstract. This article aims to explore the artistic techniques in the poetic works of B. Abiduev. Although Bavaasan Abiduev had a short life, he created many works dedicated to the younger generation. His works clearly depict the most valuable aspects of human emotions such as inspiration, connection, honor, and desire, making them suitable for school children. B.D. Abiduev extensively used artistic techniques in his poems and tales. Among these techniques, the use of epithets, metaphors, personifications, and synonyms is analyzed and highlighted. These artistic techniques clarify the specific meanings of lyrical and epic images. The methodology of T. M. Dugarzhapova was employed for analyzing poetic works. It is shown that B. D. Abiduev skillfully and appropriately depicted nature. He was one of the first literary authors to create tales, preserving the traditional narrative style and composition methods of storytellers.

Conclusions. Epithets, metaphors, personifications, and synonyms are extensively used in B. D. Abiduev's poetic works. Their usage demonstrates the richness, artistry, and sharpness of the author's poetic language.

Keywords: B. D. Abiduev, poetic works, lyrical and epic images, artistic techniques.

For citation

Badmatsyrenova Ts.-D. B. On the Artistic Techniques in B. D. Abiduev's Works // Buryat Language and Literature in School. 2024; 2: 41–46 (In Bur).

The article was submitted 12.05.2024; approved after review 20.05.2024; accepted for publication 30.05.2024.